

МОДЕЛЮВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО Й ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА МЕТОДОЛОГІЯ

Максим КОЦЮБА

orcid.org/0000-0001-5576-7004

кандидат філософських наук,

старший науковий співробітник відділу філософії та геополітики НДІУ

Анотація. У статті йдеться про значливість та необхідність застосування феноменологічної методології для моделювання політичної сфери. Зазначається, що необхідність застосування цієї методології викликана характером публічної сфери, яка є «плинною» та відкритою до найменших впливів.

Експліковано, що мається на увазі під процедурою моделювання загалом і політичної сфери зокрема. Це дало змогу зробити висновок, що останнє моделювання може провадитись двома способами: через раціональне прогнозування наслідків дій, а також через специфічне конфігурування публічного простору. Наголошено на тому, що більше евристичного потенціалу у справі моделювання політичної сфери має друга стратегія, оскільки дає можливість безпосередньо залучити індивідів до формування політичних рішень та дій. Для підкріплення цієї гіпотези було використано концепцію артистичного активізму бельгійської політичної мислительки Шанталь Муф.

Суть концепції артистичного активізму полягає в тому, щоб через моделювання музейного простору залучити індивідів до політичного життя й провадити соціально-політичну критику гегемонії існуючого порядку. Мета такого моделювання полягає в тому, аби на афективному (емоційному) рівні досягти індивіда і «пробудити» його до активних політичних дій. Водночас Шанталь Муф спеціально не розробляє методології переконфігурування мистецьких просторів з метою залучення їх до соціально-політичної критики, а наводить поодинокі приклади ведення такої «боротьби» різними європейськими мистецькими інституціями. Хоча вже саме формулювання мети і завдань такого моделювання вказує на необхідність залучення феноменологічної методології в переконфігурації музейних просторів. Так, феноменологія може надати ноєматичні описи переживання політичних та соціальних феноменів, а також прояснити специфіку облаштування мистецького простору як такого.

Ключові слова: моделювання; публічна сфера; політичне, критичне мистецтво; артистичний активізм; феноменологія; простір; афекти; пристрасті; присутність.

MODELING THE POLITICAL AND PHENOMENOLOGICAL METHODOLOGY

Maksym KOTSIUBA

Candidate of Philosophical Sciences,

senior research fellow of the Philosophy and Geopolitics Department of RIUS

Annotation. The article deals with the significance and necessity of applying the phenomenological methodology for modeling the political sphere. It is noted that the necessity of applying this methodology is caused by the nature of the public sphere, which is “fluid” and open to the littlest influences.

The study explicates the general concept of the modeling procedure and its more specific meaning in regard to the political sphere. This has led to the conclusion that the latter modeling can be carried out in two ways: through rational prediction of the consequences of actions, as well as through specific configuration of the public space. It is noted that the second strategy has more heuristic potential to shape the political sphere as it allows direct involvement of individuals in the formation of political decisions and actions. To reinforce this hypothesis, the concept of artistic activism of the Belgian political thinker Chantal Mouffe is used.

The essence of the concept of artistic activism is that through the modeling of the museum space individuals are involved in political life. The purpose of this modeling is to reach the individual at the affective (emotional) level and “awaken” him to active political action. At the same time, Chantal Mouffe does not specifically develop a methodology for reconfiguration of artistic spaces in order to attract them to sociopolitical criticism, but gives some examples of such “struggles” conducted by some European artistic institutions. The formulation of the purpose and tasks of modeling indicates the need for using the phenomenological methodology for museum spaces reconfiguration. Phenomenology can provide a noematic description of experiencing political and social phenomena, as well as clarify the specifics of the artistic space arrangement.

Key words: modeling; public sphere; the political, critical art; artistic activism; phenomenology; space; affects; passions; presence.

Непозбувна плинність та повсякчасна небезпека, на думку знаного соціального мислителя Зигмунда Баумана, становлять головні ознаки сучасності [3]. Сам характер публічного світу як непевності виключає можливість провадити соціальну критику на раціональних засадах. Також ця соціосимптоматика показує те, що традиційні моделі напруження загальнозначливих рішень щодо улаштування політичної спільноти виявляються безплідними, а подекуди й загрозливими. Намагання віднайти універсальний консенсус за допомогою строгих раціональних правил, які мають обґрунтувати остаточний (тобто найкращий) аргумент, не спрацьовують. Модерний світ соліпсичної визначеності суб'єктом того, що є «правильно» й «корисно», а що ні, минув. Відтак це тягне за собою вимогу нової аналітики публічної сфери загалом і політичної зокрема, аби теоретично побачити можливості для нових способів та шляхів порозуміння чи примирення.

Якщо неможливо досягти консенсусу раціональними способами, який влаштовував би більшість, то публічна сфера постає полем саме політичної боротьби. Навіть якщо йдеться про проблеми та загрози соціального, етичного, культурного чи іншого штибу. Проблеми інакшості, відмінності, толерантності, чуйності, рівного доступу до публічної сфери та впливу на її конфігурацію постають як політичні й піддаються модерні, тобто раціональні засади розбудови демократичного суспільства. Тобто саме розуміння політичного як отримання влади та її підтримання змінюються аж до того, що сам цей компонент – влада – усувається. А відтак під політичним тоді варто розуміти особливий тип публічних стосунків, метою яких є напруження спільних значливих для усієї спільноти рішень [2].

Ще одне утруднення полягає в тому, що інтелектуальних зусиль одних лиш експертів недостатньо для вирішення глобальних цивілізаційних питань.

Сфера політичного – це сукупність просторів боротьби, в яку злучені всі люди. Сама ж конфігурація таких просторів надто чутлива до різноманітних впливів і являє собою нетривку й плинну мережу людських стосунків. Відтак політичні інститути (як осередки експертів) втрачають своє одноосібне право на проведення та регламентацію політичної боротьби. Активно включаються та набирають впливу навіть мистецькі інституції, які за умови усунення комерційної вигоди постають агентами соціальної критики політичного.

З активним розвитком комп'ютерних наук моделювання як метод дослідження реальності залучається і до гуманітарної сфери. Так, однією із стратегій вирішення глобальних загроз та небезпек є комп'ютерне моделювання політичної сфери. Але ці стратегії потребують філософської концептуальної аналітики. За словами Гарві Квеймена (Harvey Quamen) та Вілларда МакКарті (Willard McCarty), вони залучають філософські розрізнення та узагальнення з боку феноменологічно налаштованих методологій [12]. Натомість самі гуманітарії, займаючись соціальною чи політичною сферами, так само говорять про необхідність застосування феноменологічної концептуальної аналітики.

Отже, питання моделювання політичної сфери постає актуальним викликом для сучасних інтелектуалів, гуманітаріїв та науковців. У зв'язку з цим метою цього дослідження буде показ значливості феноменологічної методології для моделювання політичної сфери. Для досягнення цього слід буде спочатку прояснити, що розуміється під моделюванням у широкому сенсі. По тому необхідно звернутися до засадничих

моментів концепції артистичного активізму Шанталь Муф, аби на її прикладі показати евристичний потенціал феноменологічного інструментарію у справі моделювання політичної боротьби.

Про моделювання у широкому й вузькому значеннях

Отож у широкому сенсі під моделюванням розуміють метод дослідження явищ і процесів, що ґрунтується на заміні конкретного об'єкта досліджень (феномена) іншим, подібним до нього (моделлю). Тобто моделювання може виконувати дві протилежні функції: з одного боку, моделі можуть репрезентувати вибрану частину світу («моделі явищ» або «моделі даних»), а з другого – презентувати теорію зі своїми аксіомами та правилами [8].

Виходячи з цього, моделювання має велику кількість різновидів та способів провадження. У стосунку до поданого дослідження моделювання політичної сфери може мати принаймні два значення: 1) передбачення на раціональних засадах майбутніх можливих наслідків певних спільних дій для політичної спільноти; 2) специфічне конфігурування публічних просторів, що викликати певні (змодельовані) афекти й бажання (пристрасті) в людей самим розпочинати дії у політичній сфері, тобто стати безпосередньо залученими до політичного життя.

Перша стратегія не має значливого евристичного потенціалу для політичної сфери, оскільки будь-яке раціональне передбачення натикається на численні апорії (іх «підкидає» відкритий до найменших впливів характер самої публічної сфери). Чим більш відкритим є політичний простір, тим більше число

змінних у ньому, які впливають на формування загального консенсусу. В результаті це проблематизує, а подекуди й унеможлиблює строге раціональне прогнозування. Натомість доволі дієвою та цікавою видається друга стратегія, прикладом якої є концепція бельгійської дослідниці Шанталь Муф. В ній пропонується моделювати не саму політичну боротьбу чи її наслідки, а простір, в якому вона виникає. Це забезпечує безпосередню залученість індивідів до прийняття політичних рішень та відповідних спільних дій, які не нав'язуються ззовні експертами і викликають тільки спротив. Ні, це свідомі політичні дії індивіда як повноцінного члена політичної спільноти. Аби таке моделювання не постало черговою маніпуляцією політичного, цю процедуру слід доповнити феноменологічними проясненнями облаштування політичного простору як такого та ноєматичними описами певних афектів і переживань, у яких постає політичне.

Політична філософія Шанталь Муф

Світ розгортається як просторово структурована *чужість* та *інакшість*. Тоді множинність (*plurality*) постає фундаментальною засадою публічного простору, «...коли наче всі й однакові, а саме – люди, але у той спосіб, що жодна ніколи не дорівнює іншій, яка коли-небудь жила чи буде жити» [6, с. 8]. На думку політичної мислительки Ганни Арендт, ця неусувна антропологічна обставина (культурна інакшість та чужість), з одного боку, уможлиблює існування світу культури, проте, з другого – спричинює антагоністичну соціальну й політичну боротьбу. Множинність утворює простір для суспільної боротьби, результатом якої має бути політичний консенсус.

Тобто класична політична теорія вказує на те, що консенсус має означати згоду та мир. Проте насправду соціальна нерівність та асинхронія призводять до гегемонії одного порядку, який «виграв» у політичній битві над іншими, які програли. Далі панівний порядок будь-якими шляхами й способами намагається укріплювати себе через публічну сферу: науку, освіту, мистецтво та інші соціальні інститути. В такому разі, якими шляхами вести контргегемонічну боротьбу? Це головне питання для сучасної політичної теорії, що водночас становить головну проблему для розбудови демократичного суспільства, адже універсального консенсусу, тобто такого політичного рішення, яке б влаштувало всіх, не існує.

Універсальний політичний консенсус – це феноменологічна наївність, і не варто сподіватися його відшукати. Так говорить знана політична мислителька Шанталь Муф. Більше того, люті пошуки та напрацювання «остаточного примирення» призводять до ще більшого загострення панування «Ми» над «Вони» [9]. Чи можливо уникнути цього? Чи можна якось пом'якшити таку травматичність за принципом «найкраще з найгіршого»? На думку бельгійської дослідниці, цього можна досягти шляхом політичного моделювання¹. Отож спробуємо розглянути основні моменти концепції артистичного активізму, аби показати, що вона є особливим типом моделювання політичної сфери.

Концепція артистичного активізму й моделювання політичного

Публічна сфера підтримується за допомогою різних соціальних інститутів.

¹ Хоча прямо Шанталь Муф свою концепцію артистичного активізму не називає моделюванням.

Вже було зазначено, що у такий спосіб вони виступають трансляторами панівної політичної ідеології. Шанталь Муф категорично проти популярної стратегії втечі від соціальних інститутів й «придумування» нових публічних просторів, які б давали змогу вести контррегіональну боротьбу проти існуючого порядку. Вона пропонує організувати «партизанську» політичну боротьбу зсередини соціальних інститутів. Задля цього слід здійснити деконструкцію традиційних соціальних інститутів, адже вони все ж можуть бути відкриті до різноманітних політичних дій, виходячи із «напруги», що існує між агентами соціальної взаємодії [5]. А найголовніше те, що вести таку «партизанську боротьбу» слід одночасно в різних публічних просторах, навіть таких, які для цього й не пристосовані.

В результаті процедур деконструкції найперше, що виявимо, то це те, що соціальні інститути не існують як закриті публічні простори, через які транслюється панівна ідеологія. Слід шукати таких публічних просторів, у яких різні (а інколи радикально) погляди на вирішення соціальних проблем могли би перетинатися. Таким простором, у межах якого можна вести політичну боротьбу, на думку Шанталь Муф, є мистецький або музейний простір. Він постає своєрідною сферою «Між»², і така «зустріч» не призводить до ворожби чи насилля, а, швидше за все, робить можливим мирне зіставлення важливих, але суперечливих (подекуди радикально несумісних) ідей. Але «традиційний» музей давно вже перестав бути місцем, де люди переживають мистецтво як таке, і наразі це місце

² Якщо послуговуватись термінологією відомого феноменолога Бернгарда Вальденфельса.

«продажу ідеологій» та товарів. Це місце, де розмиваються межі між мистецтвом і рекламою, яка є основним інструментом продажу товарів [5]. Тому музейні, виставкові чи галерейні простори є «розважальними корпораціями» з продажу мистецьких товарів. Музеї чи не основний інструмент консьюмеристської ідеології капіталізму. Чи можна позбутися такого ідеологічного спадку музею, аби в межах його простору вести політичну боротьбу? На думку Шанталь Муф, для цього треба виконати два кроки: по-перше, визначитись із тим, які саме мистецькі практики дають можливість вести соціальну й політичну критику, по-друге, здійснити специфічне моделювання музейного простору, переживання якого викличе певні афекти. Тоді можна буде говорити про музейний простір як про поле для «партизанської» політичної боротьби.

Так само як мистецькі практики здатні не просто підтримувати, а й збільшувати гегемонію певного символічного порядку, вони мають потенціал і до оскарження чи критики існуючої гегемонії. «Критичне мистецтво» має підважувати очевидні речі для певного порядку, адже «...найкращий спосіб змусити людей діяти – це пробудження свідомості того, чого не вистачає в їхньому житті, і змусити їх відчувати, що все може бути іншим» [9, с. 9]. Отже, головне завдання мистецьких практик у політичній перспективі, на думку Шанталь Муф, – висунування різних альтернатив, а не віднаходження остаточного консенсусу: «Його критичний вимір полягає в тому, щоб зробити видимим те, що панівний консенсус, як правило, затушовує і знищує, даючи голос всім тим, хто замовчується в межах існуючої гегемонії» [9,

с. 3]. Тобто мистецтво може відігравати чи не вирішальну роль у побудові нових форм суб'єктивностей через те, що воно досягає людей на афективному рівні (на рівні емоцій). Це призводить до появи нових форм суспільних відносин, які відрізняються від узвичаєних та традиційних.

Метою критичних мистецьких практик є шляхом моделювання афектів перетворити антагоністичну політичну боротьбу на агоністичну. Відмінність між ними зводиться до того, що учасник агоністичної боротьби не є «ворогом», якого слід знищити, а постає опонентом чи співрозмовником на важливі теми для суспільства. Агоністична модель демократії не відкидає антагоністичний вимір, а хоче увиразнити його, показавши в чому саме полягають небезпеки для існуючої демократії. Зрештою, вона показує різні альтернативи, які часто-густо не розрізняються і не артикулюються в активній (антагоністичній) політичній боротьбі. Тобто Шанталь Муф намагається показати, що можливо усунути (принаймні на деякий час) антагоністичний вимір політики, який ґрунтується на антропологічній фактичності, яка ранжує світ на «свої – чужі», «ми – вони» тощо. Для цього вона пропонує моделювати мистецький простір так, аби відкрити агоністичний вимір політичної боротьби.

Отже, далі варто прояснити, що дає змогу говорити про мистецьку критику як про політичне моделювання. Насамперед це розрізнення «політичного» (the political) й «політики» (politics). На думку Шанталь Муф, це становить концептуальну умову моделювання агоністичної політичної боротьби. «Під «політичним» я маю на увазі онтологічний вимір

антагонізму, а «політикою» я маю на увазі ансамбль практик та інститутів, метою яких є організація людського співіснування. Однак ці практики завжди діють в умовах конфліктності, про яку повідомляє «політичне» (the political)» [9, с. 13]. Тобто друге постає для мислительки тим, що не просто можна, але й необхідно моделювати як мистецько-соціальну критику. Тоді така критика матиме політичний вплив на публічну сферу. Проте конкретну методологію такого моделювання Шанталь Муф не наводить у своїх дослідженнях. Вона тільки перераховує (й інколи критично аналізує) існуючі мистецькі проекти, які підходять під її концепцію мистецького активізму. У цьому дослідженні ми також не намагаємося розкрити основні моменти методології провадження такого моделювання, а лише показати значливості феноменологічного аналізу для таких заходів.

Моделювання політичного й феноменологічний аналіз

У феноменологічному плані те, що пропонує робити Шанталь Муф, можна означити словами відомого сучасного філософа Ганса Ульриха Гумбрехта як «продукування присутності» (production of presence). Під присутністю тоді треба розуміти не темпоральний, а просторовий стосунок до світу та його предметів: «...мається на увазі, що до чогось «присутнього» можна доторкнутися рукою, звідки виникає, що воно, в свою чергу, може викликати безпосередній вплив на людське тіло» [7, с. 10]. «Продукування» не означає «виготовлення», а «виставляння» (від лат. *producere*) деякого предмета в просторі. Виходячи з цього, моделювання політичного є особливим виставлянням мистецького твору

з політичною метою. Тобто це конфігурування подій та ситуацій у межах мистецьких просторів, які викликають та підсилюють вплив «присутніх об'єктів» на людські тіла, аби вони почали діяти у політичний спосіб. Відтак у реципієнтів виникає бажання діяти політично, неначе це рішення вони приймали виважено, свідомо, а не воно було нав'язане ззовні.

Варто забезпечитись одразу від закидів про маніпулювання людськими афектами, мовляв, це така ж сама політична боротьба за владу, яка нічим не відрізняється від цілого ряду інших, що будь-якими способами намагаються «захопити» порядок. Справа в тім, що феноменологічний аналіз може забезпечити від таких політичних маніпуляцій, наводячи лише описи певних переживань, а дія – це вже рішення індивіда. В феноменологічних дескрипціях наявні описи певних ситуацій у відкритому публічному просторі так, як вони є. Самі описи феноменів не є причинами безпосередніх політичних рішень та дій, оскільки головне завдання моделювання політичного полягає в тому, аби викликати певні афекти, які увиразнюють існуючі проблеми, але не так, що вони міститимуть у своєму перебігу ключів до їх вирішення. Адже це було б прихованою і непрямую ідеологічною трансляцією існуючого гегемонічного політичного консенсусу. Це вже справа індивіда (і передусім його особиста), в який спосіб він буде добиватися спільного вирішення певних політичних конфліктів.

Отож Шанталь Муф пропонує моделювати афекти за допомогою мистецтва. В такому разі цей шлях потребує феноменологічних описів переживання мистецтва, з одного боку, а з другого – деяких політичних концептів (рівність,

право, спільнотність, консенсус тощо). Окрім цього, варто розрізняти (принаймні на думку Шанталь Муф) «емоції» та «пристрасті», оскільки останні мають більший евристичний потенціал у моделюванні агоністичної політичної боротьби. Дослідниця вказує на те, що в політичному просторі ми завжди маємо справу із колективними ідентичностями [11]. Саме тому поняття «емоції» (emotions) не дуже вдало розкриває сенс політичного, оскільки зазвичай відсилає до індивідуального. Хоча «пристрасті» (passions) також мають індивідуальну складову, але дають можливість феноменологічно більш чітко прояснити природу політичного конфлікту. Проте за адекватних описів переживання того чи іншого політичного феномену таке розрізнення не матиме такої концептуальної ваги. На наш погляд, тут варто більше зосередитись на самих феноменологічних описах політичних феноменів, але Шанталь Муф не вдається до таких кроків. Це доволі ризиковано у політичному плані.

Запропоноване моделювання політичного передбачає ряд феноменологічних описів феноменів, на які має спиратися саме облаштування мистецьких просторів. У такому випадку феноменологічні описи чужості чи інакшості на ноематичному рівні не просто збільшують евристичний та педагогічний потенціал того чи іншого мистецького активізму. Про це не пише Шанталь Муф, але це становитиме необхідний фундамент змодельованої агоністичної політичної боротьби. Афекти, що виникають, є безпосереднім досвідом індивіда. Саме феноменологічні прояснення феноменів, які будуть вмонтовані в мистецькі (або інші публічні) простори, мають усунути

ідеологічне тло, щоб це не виглядало як чергове нав'язування деякого політичного порядку чи реваншизму «пригнобленого» порядку у стосунку до панівного.

Таке конструювання має просторову обумовленість завдяки «конститутивному поза» (*constitutive outside*), що постає як потенційна можливість конструювання ідентичності. Феноменологічною мовою – це Світ. Він становить конститутивну умову переживання феноменів у їхній даності. Світ як тло наших переживань є невидимим, лише у активному перебігу досвіду феномени переживаються як вмонтовані у ситуацію (або середовище). Тому через специфічне облаштування публічних просторів можна сподіватися на виникнення в індивіда певних афектів та переживань. Без адекватного моделювання «конститутивного поза» неможливо побудувати колективної ідентичності «Ми». Це відкриває величезні можливості для моделювання певних політичних конфліктів через підбір певних облаштувань просторів.

Моделювання політичного й українські контексти

Наразі на етапі становлення української спільноти можна спостерігати схилення до гегемонії певного ідеологічного порядку та «насилля» (подекуди й фізичне, не тільки ментальне) над іншими порядками. Проблеми «Заходу» і «Сходу», мови та багато інших мають характер антагоністичної політичної боротьби і не вирішувані у раціональний спосіб. Консенсусу з цих питань годі досягти традиційними засобами (принаймні на даному етапі становлення української спільнотності). Це більш ніж гострі політичні питання, які

підважують принципи творення української спільноти на демократичних засадах. Тому запропонована концепція може бути використана українськими митцями і гуманітаріями задля моделювання цієї проблеми на агоністичному рівні. Це може бути оскарженням не стільки існуючої ідеології, скільки тих засобів та медіа, через які вона транслюється.

Через мистецьку концептуалізацію поняття рівності можна уникнути прямого відкритого протистояння (принаймні спробувати) і «навернути» людей до діалогу. Рівність як передусім політичний концепт не означає антропологічної рівності, однаковості чи приналежності до одної культурної (етнічної) групи. Навпаки, така множинність і становить умову політичної рівності, але яку треба ще досягти. Тому діяти спільно означає діяти попри антропологічну асиметрію й інакшість.

Отже, щоб музей (і в Україні також) на правду постав місцем агоністичної політичної боротьби, необхідно у певний спосіб облаштувати його простір, який би максимально у виразив політичні проблеми та виклики через у виразнення чужості та інакшості між «Ми» та «Вони». У свою чергу така стратегія потребує феноменологічного аналізу, який подає описи політичних і мистецьких феноменів, які по тому можна буде моделювати у межах мистецьких просторів. Тільки тоді мистецькі простори можуть постати агентами агоністичної політичної боротьби і безпосередньо впливатимуть на людей у виробленні політичного консенсусу. В такому мирному зіткненні й криється педагогічна та терапевтична цінність цього підходу. Напрацювання остаточного консенсусу

не є основним завданням таких просторів, а передусім має сприяти висловленню множинності можливих у суспільстві позицій та опініїв. Шанталь Муф пропонує залучити мистецькі інституції до критики публічної сфери загалом та політичної зокрема. Але за умови, що з мистецьких практик буде усунуто компонент комерційної вигоди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадью А. Концепт моделі. Вступ до матеріалістичної епістемології математики. Київ: Ніка-Центр, 2009. 232 с.
2. Бадью А. Метapolитика: можно ли мыслить политику? Краткий трактат по метаполитике. Москва: Логос, 2005. 240 с.
3. Бауман З. Плинні часи: життя в добу непевності. Київ: Критика, 2013. 176 с.
4. Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі. Київ: Лібра, 2003. 248 с.
5. Муф Ш. Музей у контексті радикальної демократії. URL: <http://ukraine.politicalcritique.org/2016/04/14/muzej-u-konteksti-radikalnoyi-demokratiyi/> (дата доступу: 27.08.2018).
6. Arendt H. *The Human Condition*. London: Chicago University of Chicago Press, 1998. 558 p.
7. Gumbrecht H. *Production of Presence. What Meaning Cannot Convey*. Stanford University Press, 2005. 180 p.
8. Models in Science. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/models-science/> (дата доступу: 27.08.2018).
9. Mouffe C. *Agonistics: Thinking the World Politically*. London, New York: Verso, 2013. 149 p.
10. Mouffe C. *Artistic Activism and Agonistic Spaces*. London, New York: Verso, 2013. 247 p.
11. Mouffe C. *On the Political. Thinking in Action*. New York: Routledge, 2005. 144 p.

12. Quamen H. *The Limits of Modelling: Data Culture and the Humanities*. *Scholarly and Research Communication*. 2012. № 3(4). 14 pp.

REFERENCES

1. BADIOU, A. (2005). *The Concept of the Model. Introduction to the Materialistic Epistemology of Mathematics*. Kyiv: Nika-Tsenter, 232 p. [in Ukr.]
2. BADIOU, A. (2009). *Metapolitics: Is It Possible to Think Politics? A Brief Treatise on Metapolitics*. Moscow: Logos, 240 p. [in Rus.]
3. BAUMAN, Z. (2013). *Transient Ages: Life in the Era of Uncertainty*. Kyiv: Krtytyka, 176 p. [in Ukr.]
4. HOSLE, V. (2003). *Practical Philosophy in the Modern World*. Kyiv: Libra, 248 p. [in Ukr.]
5. MOUFFE, Ch. *Museum in the Context of Radical Democracy*. [online] Available at: <http://ukraine.politicalcritique.org/2016/04/14/muzej-u-konteksti-radikalnoyi-demokratiyi/> (Accessed 28 Aug. 2018) [in Ukr.]
6. ARENDT, H. (1998). *The Human Condition*. London: Chicago University Press, 558 p. [in Eng.]
7. GUMBRECHT, H. (2005). *Production of Presence. What Meaning Cannot Convey*. Stanford University Press, 180 p. [in Eng.]
8. Models in Science. [online] *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/models-science/> (Accessed 28 Aug. 2018) [in Eng.]
9. MOUFFE, C. (2013). *Agonistics: Thinking the World Politically*. London, New York: Verso, 149 p. [in Eng.]
10. MOUFFE, C. (2013). *Artistic Activism and Agonistic Spaces*. London, New York: Verso, 247 p. [in Eng.]
11. MOUFFE, C. (2005). *On the Political. Thinking in Action*. New York: Routledge, 144 p. [in Eng.]
12. QUAMEN, H. (2012). *The Limits of Modeling: Data Culture and the Humanities*. *Scholarly and Research Communication*, 3(4), 14 pp. [in Eng.]